

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TANULMÁNYOK

A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának
tanulmánykötete

Szerkesztette:

Molnár D. Erzsébet és Molnár Ferenc

II. RF KMF – „RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2021

ETO 300(=945.11)(477.87)

T 32

Tanulmánykötetünk első fejezetében a 19. századi nemzetiségi kérdés és törvényhozás változó tartalmának magyarországi összefüggéseivel foglalkozik. Az itt található írások olyan kérdéseket vizsgálnak, mint az 1860-as években kidolgozott nemzetiségi törvényjavaslatok és nemzetkonceptiók, az 1868-as nemzetiségi törvény és a multietnikus állam dilemmái, valamint az északkelet-magyarországi ruszin mozgalom kiegyezés előtti és utáni helyzete. A kiadvány többi fejezetében kárpátaljai tematikájú, történelmi és társadalomtudományi jellegű tanulmányok kerülnek közlésre. Kötetünket mindazoknak ajánljuk, akik betekintést kívánnak nyerni a Kárpát-medence, különösképpen a mai értelemben vett Kárpátalja új- és jelenkori történetébe, nemzetiségi, felekezeti, társadalom- és oktatáspolitikai viszonyaiba, valamint politikai és gazdasági helyzetébe.

Kiadásra javasolta a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Tudományos Tanácsa
(2020.12.03., 8. számú jegyzőkönyv)

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontja, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke, valamint Kiadói Részlege közreműködésével.

Szerkesztette: *Molnár D. Erzsébet és Molnár Ferenc*
(II. RF KMF, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék)

Lektorálta:

Dr. habil. Barta Róbert (intézetigazgató, egyetemi docens, Debreceni Egyetem BTK, Történelmi Intézet)

Dr. Brenzovics László (docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék)

Prof. Dr. Erdődy Gábor (az MTA doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Dr. Fodor Gyula (rektorhelyettes, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Földtudományi és Turizmus Tanszék)

Kutassy Ilona (igazgatóhelyettes, Kárpátaljai Területi Állami Levéltár)

Prof. Dr. Mándrik Iván (professzor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék)

Dr. Molnár József (tanszékvezető, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Földtudományi és Turizmus Tanszék)

Dr. Orosz Ildikó (elnök, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Pedagógia és Pszichológia Tanszék)

Korrektúra: *Hnatik-Riskó Márta*

Műszaki szerkesztés és tördelés: *Vezsdel László*

Borítóterv: *Vezsdel László*

ETO-besorolás: *a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára*

A kiadásért felelnek:

Orosz Ildikó (elnök, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

Csernicskó István (rektor, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

Dobos Sándor (részlegvezető, Kiadói Részleg, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

A tanulmányok tartalmáért kizárólag a szerzők felelnek.

A kiadvány megjelenését támogatta az MTA Domus Kuratóriuma.

Kiadó: a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 6.; e-mail: foiskola@kmf.uz.ua) és a „RIK-U” Kft. (cím: 88 000 Ungvár, Gagarin u. 36.; e-mail: print@rik.com.ua)

Nyomdai munkálatok: Kálvin Nyomda (cím: 90 202 Beregszász, Kossuth tér 4.; e-mail: kalvin.nyomda@gmail.com)

ISBN 978-617-7868-64-3

© A szerzők, 2021

© A szerkesztők, 2021

© II. RF KMF, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont 2021

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
<i>Nemzetiségi kérdés és törvényhozás a 19. századi Magyarországon.....</i>	9
Deák Ágnes: NEMZETISÉGI TÖRVÉNYJAVASLAT-VÁLTOZATOK MAGYARORSZÁGON, 1861–1868.....	11
Gyáni Gábor: AZ 1868-AS NEMZETISÉGI TÖRVÉNY ÉS A MULTIETNIKUS ÁLLAM PROBLÉMÁJA.....	29
Lajtai L. László: A NEMZETISÉGI EGYENJOGÚSÁGRÓL SZÓLÓ TÖRVÉNY VITÁJA A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSSEN ÉS A NEMZETKONCEPCIÓK ÖSSZECsapása	39
Molnár Ferenc: FEJEZETEK AZ ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI RUSZINOK NEOABSZOLUTIZMUS KORI TÖRTÉNETÉBŐL.....	63
Fedinec Csilla: RUSZIN ÖNMEGHATÁROZÁSI KÍSÉRLETEK AZ 1860-AS ÉVEKBEN	77
Molnár Ferenc: PANKOVICS ISTVÁN MUNKÁCSI PÜSPÖK ÉS A RUSZIN MOZGALOM	93
<i>Történelmi tanulmányok.....</i>	109
Dancs György: AZ ELSŐ KOLERAJÁRVÁNY ELLENI VÉDEKEZÉS SZEREPLŐI MAGYARORSZÁGON.....	111
Csatáry György: A BRASCSAJKÓ-LEVÉLTÁR IRATAI (1919–1952)	135
Szamborovszkyné Nagy Ibolya: A BEREKSZÁSZI REFORMÁTUS GYŰLEKEZET TEMPLOMÁNAK TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1931-IG.....	183
Molnár D. Erzsébet: A SZOVJET MEGSZÁLLÁS KEZDETEI KÁRPÁTALJÁN 1944 OKTÓBERÉBEN.....	203
Váradai Natália: MINDENNAPOK ÉS HATÁR MENTI KAPCSOLATOK KÁRPÁTALJÁN A HRUSCSOV-ÉRÁBAN.....	215

<i>Kárpátalja. Közigazgatás, mobilitás, politika</i>	237
Molnár D. István: KÁRPÁTALJA LAKOSSÁGÁNAK TERÜLETI ELOSZLÁSA AZ ÚJONNAN KIALAKÍTOTT KÖZIGAZGATÁSI RENDSZER TÜKRÉBEN	239
Pallay Katalin: HAZATÉRNI VAGY OTTMARADNI? A KÁRPÁTALJAI MOBILIS HALLGATÓK LETELEPEDÉSÉRE HATÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA.....	255
Darcsi Karolina – Orosz Ildikó – Molnár D. István: A „KMKSZ” – UMP SZEREPLÉSE A 2020-AS UKRAJNAI HELYHATÓSÁGI VÁLASZTÁSOKON	275
Orosz Ildikó – Pataki Gábor – Molnár D. István: BEREGSZÁSZ ÉS TÉRSÉGÉNEK FEJLESZTÉSI TERVE	289
<i>Recenziók</i>	317
Molnár Ferenc: A RÁKÓCZI-KOR KÁRPÁTALJAI NÉZŐPONTBÓL. CSATÁRY GYÖRGY: A RÁKÓCZI-KOR EMLÉKHELYEI KÁRPÁTALJÁN.....	319
Csatáry György: RECENZÍÓ AZ „ÖRZENI KINCSES TEMETŐKET.” A BEREGSZÁSZI KÖZTEMETŐ EGYKORI RÓMAI KATOLIKUS SÍRKERTJE CÍMŰ KIADVÁNYRÓL	323
Csernicskó István: MIT MUTAT A MÉRLEG? OROSZ ILDIKÓ–PALLAY KATALIN: A KÁRPÁTALJAI OKTATÁS HELYZETE A 2019-ES KÜLSŐ FÜGGETLEN ÉRETTSÉGI EREDMÉNYEINEK TÜKRÉBEN	327
Szilágyi Lajos: RECENZÍÓ OROSZ ILDIKÓ–PALLAY KATALIN A KÁRPÁTALJAI OKTATÁS HELYZETE A 2019-ES KÜLSŐ FÜGGETLEN ÉRETTSÉGI EREDMÉNYEINEK TÜKRÉBEN C. MONOGRÁFIÁJÁRÓL.....	331
Császár István: RECENZÍÓ A MENEKÜLTEK, MIGRÁNSOK, ÚJ HAZÁT KERESŐK CÍMŰ KÖTETRŐL	335
Asztalos Annamária: RECENZÍÓ A VOLT EGYSZER EGY MONARCHIA. VÁROS ÉS VIDÉK C. KIADVÁNYRÓL.....	343

Nemzetiségi törvényjavaslat-változatok Magyarországon, 1861–1868

Az európai államokat a nemzetállami ideál vonzása komoly feladat elé állította a 19–20. században, s nincs ez másképp a 21. században sem. A nemzetiségi szempontból többé-kevésbé vegyes lakosságú államoknak olyan államszervezeti modelleket kellett kialakítaniuk, melyek biztosították az állami szuverenitás egységének megőrzését, ugyanakkor eleget tettek bizonyos mértékig a modern nemzeti gondolat azon követelményének, hogy a nemzeti-etnikai csoportok önálló kulturális és politikai közösségekként is megjelenhessenek valamilyen formában az államszervezetben. A 19. század közepi Magyarország politikai elitjének is ezzel a feladattal kellett szembenéznie. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc időszakának heves, a Délvidéken és Erdélyben polgárháborúig élesedő nemzetiségi küzdelmei tanulságát a magyar liberális és konzervatív politikai elitek igyekeztek levonni: alaptétellé vált, hogy a közjogi helyzet rendezése, Magyarországnak a Habsburg birodalmi kereten belüli jogállásának hosszabb távon is tartós rendezése csak akkor képzelhető el, ha azzal párhuzamosan nemzetiségi törvényjavaslat születik, mely biztosítja a Magyarországon élő nem magyar anyanyelvű állampolgárok anyanyelvhasználatához és kultúrájuk fejlesztéséhez fűződő jogait – miközben azt továbbra is határozottan elutasították, hogy az ország politikai, illetve közigazgatási egységét nemzetiségi közigazgatási kerületek vagy nemzetiségi elv alapján szervezett megyék létrehozásával lazítsák.

A neoabszolutizmus bukása, az 1860. október 20-i uralkodói diploma Magyarországon új helyzetet teremtett: az alkotmányos viszonyok részleges visszaállítása megnyitotta az utat a magyar és nem magyar politikai mozgalmak előtt programjaik újraformálására és propagálására. Az 1861. áprilisában összeült magyar országgyűlés augusztusi berekesztése után ugyan 1861. novemberétől néhány évre újra rendeleti kormányzás, az alkotmányos viszonyok felfüggesztése következett a bécsi nagyhatalmú államminiszter, Anton Schmerling nevével fémjelzett Schmerling-provizórium idején, de azután 1865 nyarán újra megindultak a végül a kiegyezéshez

* Egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Modernkori Magyar Történeti Tanszék

vezető közjogi tárgyalások. Az újra összehívott magyar országgyűlés megkezdte az előmunkálatokat egy nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozására is, s végül 1868 decemberében sor került annak elfogadására és uralkodói szentesítésére. 1860 októbere és 1868 decembere között a magyar korona országaiban összesen öt nemzetiségi törvényjavaslat/törvény született: kettő (1861-ben és 1868-ban) a magyar liberális politikusok erőfeszítései eredményeképpen, egy (az erdélyi országgyűlés által elfogadott törvényjavaslat) a nem magyar nemzeti mozgalmak törekvései nyomán, kettő (1863-ban és 1865-ben) pedig a magyar konzervatív tábornak a Schmerling-provizórium kormányzatában részt vállaló csoportjának tollából. Ezek összehasonlítására vállalkozik most írásom – mindenekelőtt a hivatali nyelvhasználatra vonatkozóan.¹

I.

Időrendi sorrendben haladva az első törvényjavaslat az 1861. évi országgyűlés időszakára esett. Amint az közismert, június 25-én Eötvös József báró javaslatára bizottságot választottak a törvényjavaslat kidolgozására, s a 27 tagú bizottságban 12 nem magyar nemzetiségű képviselőnek jutott hely. A bizottság többsége által támogatott törvényjavaslatot Eötvös dolgozta ki: elutasított bármiféle formális deklarációt a nemzeti csoportok egyenjogúsításáról, viszont egyéni és kollektív nyelvhasználati jogokat biztosított a nem magyar anyanyelvű állampolgárok számára: saját nyelvükön érintkezhessenek valamennyi hatósággal, a települések, valamint azon túlmenően a megyék közgyűlései is szabadon választhassák belső igazgatási nyelvüket (a közgyűlés jegyzőkönyveit kellett csak magyarul is vezetni), de a megyék egymás között magyarul levelezzenek (ám ha ugyanaz a belső ügykezelési nyelvük, választhassák azt a nyelvet is), a felső hatóságokkal a levelezés magyarul folyjon. Tartalmazta azt is a törvényjavaslat, hogy az államhatóságok biztosítsák, hogy a különböző hivatalokra – s külön kiemelte a megyei főispáni hivatalt – kellő számban alkalmazzanak egyéneket a nem magyar nemzetiségek köréből. Az országos szervek – beleértve az országgyűlést – nyelvének a magyart nyilvánította, de a törvényeket valamennyi nyelven publikálni kívánta. Biztosította to-

¹ Ezen szabályozások szisztematikus összehasonlítását lásd: *Csernus-Lukács Szilveszter: A nemzetiségi és nyelvi kérdés szabályozása Magyarországon és Erdélyben az Októberi Diplomától a nemzetiségi törvényig. Függlék.* In: *Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században.* Szerk. Nagy Noémi. Budapest 2020. 66–98.

vábbá a törvényjavaslat a kulturális autonómia intézményrendszerét: évenkénti nemzeti gyűlések tartását kulturális, felekezeti ügyeik tárgyalására, minden felekezet állíthat közép- és felsőfokú intézményeket, amelyekben a nyelvet az alapító határozza meg. A bizottság kisebbségben lévő, nem magyar nemzetiségű tagjai nevében Aloiziu Vlad és Sigismundu Popovici kisebbségi törvényjavaslatot nyújtott be, mely elvi deklarációt tartalmazott az országban lakó „nemzetek” egyenjogúságáról, a községek és a törvényhatóságok igazgatási nyelvét a lakosság többségének nyelvhasználatához igazította volna, s szavazást csak kétséges esetekben rendelt volna el, a megyék–járások határait nemzetiségi viszonyok szerint kívánta volna újra meghatározni, hogy lehetőség szerint nemzetiségi szempontból homogén közigazgatási területi egységek jöjjenek létre. A törvényjavaslatok parlamenti tárgyalására azonban az országgyűlés augusztus 22-i feloszlása miatt nem kerülhetett sor.²

II.

A Schmerling-kormányzat több alkalommal is elkötelezte magát a nemzeti egyenjogúság elve mellett – de csak a magyar korona országaiban; a nemzetiségi kérdés mindenekelőtt a politikai nyomásgyakorlás eszköze volt a bécsi politikusok számára, hogy a magyar politikai elitet a közjogi kompromisszumok útjára tereljék. S Magyarországon nem csitultak a nemzeti küzdelmek. 1861 decemberében szlovák vezetők az uralkodóhoz intézett memorandumban kérték a jász-kun és a hajdú kerület mintájára szlovák közigazgatási kerület létrehozását uralkodói rendelettel, 1863 elején újabb szlovák kérvény került a minisztertanács elé, tiltakoztak a magyar nyelv széleskörű használata ellen, főképp az oktatásban.³ 1861 őszén a ruszin görögkatolikus papok között aláírásgyűjtés folyt egy ruszin közigazgatási kerület felállításának érdekében. Az 1861-es karlócai nemzeti kongresszus memorandumára válaszként Schmerling államminiszter

² *Mikó Imre*: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika: tanulmányok a magyar közjog és politikai történet köréből. Kolozsvár 1944. 89–110.; *Arató Endre*: A magyar politikai nemzet fogalmának vitája az 1860-as évek országgyűlésein. *Történelmi Szemle* 13. (1970) 444–448.; *Szabad György*: Forradalom és kiegyezés válaszüjtán (1860–61). Budapest 1967. 547–555.

³ *Milan Podřimavský*: Die nationale Identität der Slowaken und das Bestreben um ihre staatsrechtliche Realisierung in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts és *Stefan Malfer*: Ein slowakischer Distrikt als Lösungsvorschlag zur slowakischen Sprachen- und Nationalitätenfrage in Ungarn in amtlichen Gutachten 1862 und 1864. In: *Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849–1867*. Hrsg. Dušan Kováč – Arnold Suppan – Emilia Hrabovec. Bratislava 2001. 73–78., 133–144.

1861 decemberében kezdeményezte egy szerb közigazgatási kerület újra elkülönítését, de immáron nem külön koronatartományként, hanem a magyarországi közigazgatáson belül.⁴ A Schmerling-provizórium vezető magyar hivatalviselői törekedtek minden nemzetiség soraiból alkalmazni hivatalnokokat mind a helytartótanácsban, mind a kancellárián, a főispánok között is fel-feltűntek román, ruszin és szerb megyekormányzók, de a panaszok nem szűntek. Az oktatási nyelv kérdése inkább a szlovákok lakta vidéken keltett feszültségeket. Az októberi diploma kibocsátásakor az uralkodó előírta, hogy a helytartótanács konzultáljon az egyházi és közigazgatási hatóságokkal, valamint a tanári testületekkel a gimnáziumok oktatási nyelvéről, s annak nyomán tegyen javaslatot a szükséges módosításokra. A helytartótanács 1861 októberében a magyar nyelvet nyilvánította oktatási nyelvnek, de két kategóriát különítettek el: a kizárólagos magyar tannyelvű intézményeket (14 főgimnázium, 19 algimnázium) és a vegyes tannyelvűeket (13 főgimnázium, 6 algimnázium), amelyekben a tannyelv ugyan szintén a magyar volt, de a szükségletek szerint a tanári magyarázatok, a felelés más hazai nyelven is folyhatott. A belényesi főgimnázium nyelve maradt a román magyar segédnyelvvvel. A hangos tiltakozások nyomán módosították a rendelkezést: négy intézményt átsoroltak a vegyes tannyelvűek közé, de ekkortól már két tannyelvű intézményről szóltak. Egyes intézményekben részlegesen fennmaradhatott a német oktatási nyelv.⁵ A felvidéki területeken továbbá az 1859. szeptember 1-jén kibocsátott, majd 1860 tavaszán módosított Protestáns Pátens keltette mozgalom gerjesztette a nemzetiségi ellentétek tüzét, az ún. autonóm és a patentális egyház küzdelme a hívekért és egyházközségekért évekig mérgezte az együttélés légkörét.⁶

Mindenekelőtt azonban a hivatali nyelvhasználat kérdésében került sor újabb és újabb konfliktusokra. Az októberi diplomához csatolt, Vay Miklós báró magyar kancellárhoz intézett egyik uralkodói kabineti irat a magyar nyelvet nyilvánította újra hivatalos nyelvvé Magyarországon. Ugyanakkor előírta, hogy a városok és falvak belső igazgatásukban,

⁴ Deák Ágnes: Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű birodalom erőterében. Századvég 13. (2008) 4. sz. 69–70.

⁵ Deák A.: Soknemzetiségű nemzetállam i. m. 64–67.; Uő: Kísérletek a többnyelvű középfokú oktatás bevezetésére Magyarországon, 1861–1862. Aetas 36. (2021) 1. sz. (előkészületben.)

⁶ Friedrich Gottas: Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus. Das ungarische Protestantenpatent vom 1. September 1859. München 1965. 151–161.; Szatmári Judit: A református egyház a neoabszolútizmus éveiben 1849–1860. Budapest 2015. 197–269.

oktatási és egyházi intézményeikben saját helyi többségi nyelvüket használhatják. A járási hatóságok kötelesek a községekhez intézett hivatalos irataikban a község nyelvét használni.⁷ Egészen az 1868. decemberi nemzetiségi törvény születéséig ez az irat volt az irányadó nyelvhasználati kérdésekben Magyarországon. A dokumentumot azonban magyar nyelven pontatlanul tették közzé 1860 őszén, mivel abból úgy tűnhetett, mintha a községek csak iskolai és egyházi ügyeikben, igazgatásukban azonban nem használhatnák szabadon az általuk választott nyelvet. Ráadásul nem készült végrehajtási utasítás, a megyei, helyi hatóságoknak maguknak kellett értelmezni és gyakorlatba ültetni azt, s a magyar igazgatási nyelv visszaállításának hevében, de akár a helyi jegyzők nem megfelelő nyelvi ismereteinek következtében is háttérbe szorulhatott a többi nemzetiség anyanyelvhasználatának biztosítása. Forgách Antal gróf, az 1861 nyarán hivatalba lépő magyar kancellár egyértelműen a magyar államnyelv érvényesítésének híve volt, a helytartótanács élére az uralkodó által 1861 novemberében helytartói minőségben kinevezett Pálffy Móric gróf altábornagy nála nagyobb súlyt helyezett a nem magyar csoportok nyelvhasználati igényeinek kielégítésére. Mindezzel együtt egy 1862-es kimutatás szerint 5981 község belső ügykezelése folyt magyarul, miközben a nemzetiségi összetételt tekintve e forrás szerint 4395 község számított magyar többségűnek. Az igen gyakori tiltakozó akciók közül a legnagyobb visszhangot harminchárom Arad megyei román értelmiséginek az uralkodóhoz benyújtott memorandum váltotta ki 1862-ben. Román nemzetiségű főispán kinevezését kérték, községi ügyekben nyelvhasználati jogaik biztosítását. Fellépésük sikerrel járt: az uralkodó 1862. július 27-én döntött arról, hogy a községek nyelvét a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján a felettes hatóságoknak kell meghatározni. Ha a viszonyok kiegyenlítettek, a felettes közigazgatási vezetőnek kell közvetítenie. Ha ez sikertelen, a lakosok szavazzanak, ha ez sikertelen, az eredményt figyelembe véve a megyei vezető dönt. A megye élére pedig elrendelte román nemzetiségű főispán kinevezését.⁸

⁷ Szövegét lásd: *Eduard Bernatzik*: Die österreichischen Verfassungsgesetze. Leipzig 1906. 201–203.; magyarul: Deák Ferencz beszédei I–VI. 2. kiadás. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Budapest 1903. II. 501–502.

⁸ *Stefan Malfèr*: „Empfangen, nicht verstanden”. (Überlegungen zur Nationalitätenfrage und zu einem Nationalitätengesetz für Ungarn in der Zeit des Provisoriums). In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Vergügelichung in Mitteleuropa. Festschrift für Péter Hanák zum 70. Geburtstag. Szerk. Somogyi Éva. Budapest 1991. 169–180.; *Deák Á.*: Soknemzetiségű nemzetállam i. m. 53–58.; vö. *Uő.*: Az 1868-as nemzetiségi törvény ausztriai előzményei. Magyar Kisebbség 14. (2009) 1–2. sz. 17–37.

I. Ferenc József is rendkívül fontos politikai feladatnak tekintette, hogy a Magyarországon együtt élő nemzetiségek nemzetiségi jogait törvény szabályozza. Az Arad megyei román értelmiségiek panaszirata kapcsán utasította 1862. július végén Forgáchot egy nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozására a nem magyar anyanyelvű állampolgárok nyelvhasználati jogait és „nemzeti fejlődésüket” biztosítandó, amit majd a következő országgyűlés elé terjeszhetnek királyi javaslatként. (A birodalmi vezetés befolyásos köreiben akadtak ugyan azon véleménynek is szószólói, hogy a hivatali nyelvhasználat kérdésében nem szükséges országgyűlési vagy birodalmi parlamenti döntés, semmiféle nemzetiségi törvény, mivel az uralkodó felségjogai közé tartozik a hivatali nyelv rendeleti szabályozása, de ezt a véleményt az uralkodó nem akceptálta.) A magyar vezetők nem nagy lelkesedéssel fogtak hozzá a feladathoz, mégis a helytartótanácson belül felállt egy bizottság, amely 1863 elejére kidolgozott egy törvényjavaslatot.⁹

A bizottmányba elsősorban a helytartótanács kebeléből választott tagokat Pálffy a maga elnöklete alatt. Tagjai: Privitzer István, Péchy Ferenc (két helyettese), Danielik János címzetes püspök, Hueber Zsigmond, Korizmics László püspök, Jakab István, Palló Sándor, Abonyi István, a Délvidékről származó szerb Mandics Tivadar (Tódor), a máramarosi román Mihályi Gábor, valamint Dobránszky Adolf,¹⁰ a ruszin nemzeti mozgalom egyik irányítója, mindannyian helytartótanácsi tanácsosok. Ezenkívül az uralkodó a helytartó indítványára engedélyezte néhány külső tag meghívását is a nem magyar nemzeti csoportok tekintélyes személyiségei közül, Pópa Györgyöt¹¹ a románok, Francisci Jánost¹² a szlovákok, míg a huszti

⁹ *Malfër, S.*: „Empfangen, nicht verstanden” i. m. 57.; *Csernus-Lukács Szilveszter*: Utak a nemzetiségi törvényekig. In: Tavaszi szél. I–IV. Szerk. Keresztes Gábor. Budapest 2016. IV. 363–374.; *Deák Á.*: Soknemzetiségű nemzetállam i. m. 58.

¹⁰ A ruszin Dobránszky Adolf helytartótanácsosnak, majd udvari tanácsosnak már 1861 őszétől nézeteltérése támadt feletteseivel, amikor arra buzdította a görögkatolikus ruszin espereseket, hogy petícióban követeljék a ruszin területi autonómiát, illetve aláírásgyűjtés nyomán hatalmazzák fel őt a ruszin nemzet képviselőjére. *Deák Á.*: Soknemzetiségű nemzetállam i. m. 60.; *Molnár Ferenc*: A kiegyezés és a ruszin mozgalom. In: „Indivisibiliter ac Inseparabiliter” – „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”. A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk. Szakál Imre. Beregszász–Ungvár 2018. 25.

¹¹ Pópa György magyarországi román nemzetiségi politikus, 1861-ben országgyűlési képviselő, 1864–1867 között Arad vármegye főispánja.

¹² Francisci János szlovák nemzetiségi politikus. Az 1848–1849-es szlovák felkelésben való részvétele után megyei tisztviselő, 1861-től a Pešt'budinské Vedomosti című lap szerkesztője, az 1861-es turócszentmártoni szlovák nemzetgyűlés elnöke. 1863-tól helytartósági tanácsos, a következő évtől Liptó vármegye főispánja. A kiegyezést követően a Matica Slovenska alelnöke. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I–VII. 1867–1892. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor. Budapest 1952. I. 35.

ügyvéd Pásztélyi Jánost a ruszinok közül.¹³ A bizottmány munkájával kapcsolatosan szigorú titoktartást írt elő a Helytartótanács.¹⁴ Abonyi István 1862. október 25-re készítette el a bizottság előtt megvitatandó két (egy hosszabb, részletesebb és egy rövidebb, általánosabb) törvényjavaslatot, valamint az azokhoz kapcsolódó, a törvényjavaslatok motívumait, közjogi és egyéb alapelveit tartalmazó „felírási javaslat”-ot. A bizottmány három ülést tartott: 1862. december 1-jén, 1863. február 6-án és február 10-én – a részletenkénti vita itt megszakadt. Nem tudjuk, került-e sor újabb ülésre, jegyzőkönyv mindenesetre az esetleges folytatásról nem maradt fenn vagy eddig még nem került elő.

Igen lényeges nézetkülönbségek is voltak a bizottság tagjai között, Dobránszky például annak híve volt, hogy az uralkodói felségjogok körébe tartozik közigazgatási kerületek létrehozása a jász-kun kerület mintájára, ami teljes mértékben kielégítené a nem-magyar nemzeti mozgalmak igényeit, s szükségtelenné tenné nyelvhasználati törvényjavaslat kidolgozását – ezzel a véleményével azonban egyedül maradt. A szerb Mandics Tódor viszont azzal állt elő, hogy a bizottság munkálatai nem terjedhetnek ki a szerb „nemzetiség és nyelv” ügyére, mivel az 1861-es szerb kongresszus, amelynek maga a jegyzője volt, uralkodóhoz eljuttatott memorandumára még nem született uralkodói válasz, azaz még függőben levő kérdésnek minősíthető. A bizottság többsége viszont azzal érvelt, hogy az udvari rendelet egyértelműen generális szabályozást kíván, az országban élő minden nemzetiségre vonatkozóan, nem említve a szerbet kivételként. Vita folyt arról is, hogy a testület figyelembe vegye-e az 1861-es országgyűléshez beterjesztett nemzetiségi kérvényeket, végül Pálffy hozzájárulásával erre vonatkozóan pozitív döntés született, s a tanácskozáson felolvasták mind az 1861-es többségi, mind a kisebbségi nemzetiségi bizottsági javaslatot is.

Az elméleti deklarációkat tekintve a bizottmány munkálatai sajátos ellentmondást tartalmaztak, mert miközben a magyarozó és értelmező preambulum egy „magyar politikai nemzetiség”-ről szólt, a szabályozás végső szövege (többszöri módosítás után) egyaránt tartalmazta „a magyar állam historiai fogalmának s jogainak megfelelő egységes és oszthatatlan

¹³ Pálffy levélfogalmazványa Forgách kancellárhoz, 1862. aug. 19. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), D 191 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. helytartótanács, elnöki iratok, 16823. III. 1862.

¹⁴ Pálffy levélfogalmazványa a kancellárnak 1862. aug. 19. MNL OL D 191 16823. III. 1862.; magánlevél Pásztélyi Jánosnak, Buda, 1862. nov. 3. Uo. Pásztélyi például azonnal nagyobbra verte felkérésének tényét, amire Pálffy gyorsan visszavonta azt. Vö. *Deák Á.*: Soknemzetiségű nemzetállam i. m. 58.

magyar politikai nemzetet”, valamint a „polgári s vallási tekintetben egyenjogú nemzetiségek” megjelölést (azaz nem csupán állampolgári jog-egyenlőségről szólt), ami a Vlad-Popovici-féle szöveghez közelített, bár került a nemzetiségi csoportok „nemzet”-ként való megnevezését.

Részletesen foglalkozott a javaslat az állampolgárok egyéni nyelvhasználati jogával, a következőket rögzítette: az állampolgárok saját községükhöz és helyhatóságukhoz (megyéjükhez), illetve az országos hatóságokhoz beadványaikban saját anyanyelvüket használhatják (s a válaszokat is azon a nyelven kell kapniuk közvetlen felettes hatóságuktól), nem saját községük és helyhatóságok esetén pedig azok nyelvei közül választhatnak. A községek saját nyelvének használatát engedélyezte azok elemi iskolai, egyházi és belbiztosítási ügyei tekintetében, illetve más hivatalokhoz intézett folyamodványaikban, jelentéseikben. Az utóbbi esetben azonban csak a közvetlen felső hatóság volt köteles a válaszában a beadvány nyelvét használni. De azt is rögzítette a javaslat, hogy a községi lakosok a községi ügykezelési nyelvtől függetlenül a község „kebelében divatozó” egyéb nyelvek bármelyikét használhatják a községi vezetéshez intézett beadványaikban, ahogy a községi gyűlések ülésein is, sőt „tekintélyes kisebbség” követelheti saját nyelvének második nyelvként való alkalmazását is a belső ügyvitelben, azaz a helyi nemzetiségi kisebbségi csoportok nyelvhasználati jogai tekintetében is igyekeztek garanciát nyújtani. A közigazgatás országos hatóságai és a törvényhatóságok ügyviteli, ügykezelési és az utóbbiak tanácskozási nyelve a javaslat szerint a magyar, ám a törvényhatóságok jegyzőkönyveinek többnyelvűsítését „kívánhatják” a törvényhatóságban lakó – tehát nem azok bizottságaiban ülő – más nemzetiségűek. Itt azonban a rendelkezés nem tartalmaz világos előírásokat arra nézve, hogy milyen feltételek mellett lehet/kell dönteni a többnyelvű jegyzőkönyvvitelről. Azt azonban rögzítették, hogy a törvényhatóságok ülésein minden résztvevő használhatja anyanyelvét.

Az igazságszolgáltatásra nézve az országos törvénykezési hatóságok és a törvényszékek ügyviteli és ügykezelési nyelvül a tervezet szintén a magyart állapítja meg, ahogy a tárgyalások is ezen a nyelven folynak, de a vallomások felvétele, az érintkezés a felekkel azok nyelvén kell, hogy történjen, s a végzéseket az ügyfeleknek saját nyelvükön is ki kell adni.

Az országgyűlés tanácskozási és ügyviteli nyelve a magyar, ám a törvények többnyelvű kiadását előírta a rendelkezés. A lefordított törvények (a magyar melletti) ünnepélyes törvényhatósági kihirdetését is előírta, amennyiben „a bennök lakó nemzetiségek általa érdekelvék”.

Ezenkívül rögzítette a törvényjavaslat a felekezetek és nemzetiségi csoportok irodalmi egyesület- és iskolaalapítási – a kormány engedélyével gyakorolható – jogát, mely szervezetekben saját nyelvüket használhatják. Az oktatás nyelvére vonatkozóan Abonyi tanácsos eredeti javaslata három rendelkezést tartalmazott: a felsőbb állami tanodák tannyelvének meghatározása a kormány joga annak kikötésével, hogy az a „nemzetiségi viszonyokra kellő tekintettel” kell, hogy történjen, a pesti tudományegyetem tannyelvűl a magyart határozta meg, illetve a nemzetiségek nyelveire nézve külön nyelvi és irodalmi tanszékek felállítását rendelte el. A végleges változatba azután csupán ez utóbbi került bele, mivel a bizottsági tagok nagy része úgy látta, hogy a „tanodai ügyet”, így ott a nyelvhasználatot is, majd egy későbbi oktatási törvénynek kell szabályoznia.

A törvényjavaslat azonban elkészülte után láthatólag hónapokig a hivatali íróasztalok fiókaiba zárva várt sorsára – a magyar kormányférfiak inkább „altatni” igyekeztek a további tárgyalásokat.

III.

A Schmerling-kormányzat politikájában kiemelt szerepet játszott az erdélyi románok és nyelvük egyenjogúsításának támogatása, mivel Schmerling számára életkérdés volt, hogy sikerüljön a bécsi birodalmi tanács kiegészítését elérni az Erdélyi Nagyfejedelemség országgyűlésének küldötteivel. 1863 nyarán ült össze az erdélyi országgyűlés, itt két törvényjavaslatot terjesztett elő a bécsi kormány. Az első elismerte a román nemzetet negyedik erdélyi nemzetként (a magyar, székely és szász mellett), illetve a görög-katolikus és az ortodox egyházat egyenjogúsította a korábbi négy bevett felekezettel (római katolikus, evangélikus, református, unitárius). A másik törvényjavaslat a magyar, német és román nyelvet egymással egyenjogú országos nyelvekké nyilvánította: az állampolgárok számára biztosította, hogy saját nyelvükön forduljanak valamennyi állami hivatalhoz, s a határozatot, választ beadványuk nyelvén kapják kézhez, a megyék, járássok, a települések képviselőtestületei szabadon választhatták meg belső ügykezelési nyelvüket (s akkor bíróságaik ügykezelési nyelve is az lett), ahogy az iskolafenntartók is az oktatási nyelvet – ugyanakkor az országos hatóságok hivatali nyelvhasználatára vonatkozóan részletes nyelvhasználati rendelkezéseket a törvény nem tartalmazott, azok későbbi rendeleti úton történő szabályozását irányozta elő. A magyar képviselők nem vettek részt az országgyűlés munkájában, távollétükben az országgyűlés

mindkét törvényjavaslatot jóváhagyta, de míg az első szentesítésére már 1863 őszén sor került, addig a második esetében ez csak 1865 januárjában történt, tényleges érvényesítésére – az akkor már folyó kiegyezési tárgyalások árnyékában – már nem került sor.¹⁵

IV.

1864 tavaszán változás történt a magyar kancellári poszton, Forgách grófot Zichy Hermann (Ármin) gróf váltotta fel, aki a Schmerling által propagált alkotmányos birodalmi centralizáció programjának készséges támogatója volt, ennek jegyében új lendületet adott a nemzetiségi törvényjavaslat kidolgozására irányuló folyamatnak is. Zichy kezdeményezésére, s további nemzetiségi panaszok nyomán, Ferenc József 1864. december 2-án elrendelte az októberi diplomához csatolt, nyelvhasználatra vonatkozó kabineti irat új, pontosabb fordításban való újrapublikálását, annak minden egyes községhez való kiküldését magyarázó szöveggel s ehhez csatoltan a tervezett és rendeleti úton bevezetni szándékozott ideiglenes bírósági reform apropóján pontos nyelvhasználati szabályok kidolgozását. Ennek nyomán Zichy felszólította Pálffy helytartót, hogy a szükséges okmányokat a kancellária irányelvei szerint a helytartótanács dolgozza ki. Pálffy ennek eleget tett, de az uralkodóhoz intézett memorandum formájában is kifejtette: károsnak tartja az akciót, elegendőnek látná, ha hivatali belső utasításban újra felszólítanák a hivatalnokokat az 1860-as uralkodói utasítások pontos betartására, de a közvélemény teljes kizárásával, mivel az várhatóan újra felszítja a nemzetiségi konfliktusokat és feszültséget a vegyes lakosságú helységekben és vidékeken. Mivel azonban a Felvidéken, feltételezhetően a kancellária nem magyar nemzetiségű beosztottjai hivatali titokszegésének köszönhetően, időközben mind a szlovákok, mind a ruszinok, illetve ruszinok és románok által lakott vidékein magánlevelek formájában már elterjedt a december 2-i uralkodói döntés híre, azaz titokban tartásról nem lehetett szó, Pálffy csak annyit igyekezett elérni, hogy ne kelljen minden

¹⁵ Az 1863–1864. évi erdélyi országgyűlés bizottmányának törvényjavaslata. Lásd *Jakabffy Elemér*: Kérelmek, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt. 2. közlemény. Magyar Kisebbség 19. (1940) 97–100.; *Ürmösy Lajos*: Tizenhét év Erdély történetéből. 1849. július 19.–1866. április 17. I–II. Temesvár 1894. II. 142–143., 163.; *Mester Miklós*: Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszebeni országgyűlésen. Budapest 1936. 139–141.; *Szász Zoltán*: Az abszolutizmus kora Erdélyben. In: Erdély története I–III. 1830-tól napjainkig. Főszerk. Kőpeczi Béla. Budapest 1986. III. 1496–1502.

községhez eljuttatni a kidolgozott új fordítás szöveget a magyarázattal, hanem csak a járási hivatalok feladatává tegyék azok tartalmának ismertetését a községi, városi előljárással (feltételezhetően szóban). Ráadásul az uralkodó 1865 januárjában leállította a tervezett bírósági reformot, mivel döntött a magyar országgyűlés újra összehívásáról, s világos volt, hogy annak rendeleti bevezetése az országgyűlés előtt jelentősen rontotta volna egy közjogi megállapodás esélyeit, ha nem egyenesen lehetetlenné tette volna azt. Így tehát a sürgető szüksége egy pontos hivatali nyelvi szabályozásnak egyelőre megszűnt. Zichy ez utóbbi tekintetben egyetértett a helytartóval, s maga is ad acta tenni javasolta a pontos hivatali nyelvhasználatra vonatkozó javaslatot, ugyanakkor ragaszkodott a december 2-i döntés többi pontjának szigorú teljesítéséhez, s ebben támogatta őt az uralkodó tanácsadó testülete, az Államtanács is. Az uralkodó azonban egyszerűen függőben hagyta a kérdést, nem döntött, ennek nyomán Pálffy álláspontja érvényesült, s csak egy belső hivatali utasítást adott ki a hivatalnokoknak a korábbi rendelkezések szigorú végrehajtásáról, de a község értesítésére egyáltalán semmiféle formában nem került sor.

A helytartótanács által kidolgozott javaslatok azonban fennmaradtak, tehát rekonstruálni tudjuk, hogy ez alkalommal milyen javaslatokat készítettek a hivatali nyelvhasználatra vonatkozóan, s milyen pontokon alakult ki éles nézeteltérés a helytartó és a kancellár között.¹⁶

Az állampolgárokkal való érintkezésben, a hatóságok külső érintkezési nyelvét illetően a javaslat rögzítette, hogy az ügyfelek anyanyelve az irányadó. A felek mellett azok ügyvédjei is jogosultak minden, az adott törvényhatóság területén használatos nyelven készült beadványt beadni (ez utóbbival azonban Pálffy helytartó nem értett egyet, az ügyvédeket a magyar nyelv használatára kötelezte volna), s az ügyet azon a nyelven kell intézni; a felekkel, tanúkkal stb. az érintkezés saját nyelvükön. Szükség esetén esküt letett tolmácsot kell igénybe venni, ha az adott fél az adott vidéken használatos nyelvek egyikét sem beszéli. Az ítéleteket, határozatokat, értesítéseket a beadvány nyelvén kell kiadni a feleknek – e ponton ismét csak élesen eltért a helytartó és a kancellár álláspontja, mivel Zichy

¹⁶ Pálffy Mór jelentése Zichyhez, Buda, 1865. márc. 3. Melléklet: „Provisorische Instruktion bezüglich des Gebrauches der Sprachen bei den Verwaltungs und Justizbehörden im Königreiche Ungarn”. MNL OL D 185 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. udvari kancellária, elnöki iratok 1865: 265. Magyar nyelvű változat: „Ideiglenes utasítás a nyelvek használata iránt Magyarország k. i. hatóságainál és bíróságainál”. MNL OL D 191 7976. III. 1864.; a törvényjavaslat tartalmáról és történetéről részletesen lásd: *Deák Ágnes*: Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására Magyarországon 1865-ben. *Történelmi Szemle* 61. (2019) 681–701.

kancellár valamennyi hivatalra kiterjesztendőnek tartotta ezt a követelményt, míg Pálffy helytartó továbbra is csak az állampolgár közvetlen felettes közigazgatási hatóságának nyelvhasználatára korlátozta volna.

A közigazgatási hatóságok (azaz a szabad királyi városok, rendezett tanáccsal rendelkező városok, kerületek és a megyék) és a bírói hivatalok belső ügykezelési nyelveként a javaslat a magyar nyelvet rögzítette, de azal a megszorítással, hogy a törvényhatóságok gyűléseinek szóbeli tanácskozásaiban használható más nyelv is, sőt a kancellária egyedi engedélyt adhat továbbá a tanácskozás jegyzőkönyvének más nyelven is történő vezetésére (ahogy az 1861 tavaszán már történt Zaránd megye, továbbá Zólyom szabad királyi város, Krassó megye és Kővár vidéke esetén¹⁷). A szabad királyi városok, a rendezett tanáccsal rendelkező mezővárosok, valamint a szabad kerületek számára ugyanakkor lehetővé tette a javaslat, hogy szigorúan lokális gazdasági, egyházi és iskolai ügyekben saját községi nyelvet használjanak az ügykezelésben, s azokat a törvényhatósági ügyektől elkülönített jegyzőkönyvben azon a nyelven jegyzőkönyvezhessék.

A hatóságok a magasabb hatóságokkal, illetve az egymás közötti levelezésben a magyar nyelvet kell, hogy használják, más koronataromány hivatalaival pedig németül érintkeznek. Pálffy helytartó igyekezett a magyar hivatali nyelv használati körét tágítani, amennyiben támogatta volna, hogy a pénzügyi, illetve a katonai hivatalok is kötelesek legyenek magyar nyelvű hatósági iratokat elfogadni, Zichy azonban ezt ellenezte arra hivatkozva, hogy az októberi diploma sem a pénzügyeket, sem a hadügyeket nem minősítette országos ügyeknek.

Abban azonban egyetértettek, hogy a hatóságok a községekhez (azaz minden olyan településhez, amely nem rendelkezik törvényhatósági jogkörrel) intézett irataikat minden esetben az adott község ügykezelési nyelvén kell megfogalmazniuk és kiküldeniük, s azok a felettes hatóságokhoz maguk is ügykezelési nyelvükön fordulhatnak.

A községek ügykezelési nyelvének „alapvetően azt a nyelvet kell tekinteni, amelyet a község lakói általában vagy nagyobb részben használnak”. Vegyes lakosságú községekben panasz esetén az uralkodó által 1862. július 27-én meghatározott, már ismertett eljárás következett. Vitatott lehetett azonban, hogy az esetleges szavazásban kik vehetnek részt. E tekintetben a javaslat az 1836. évi 9. törvénycikk 1. §-át tekintették irányadónak,

¹⁷ Vö. Az Államtanács iratai a szabályozásról, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Jüngere Staatsrat, Gremial 46. 708/1864.

s nem vállalkoztak egységes szabályozásra. Eszerint azon községekben, ahol a községi előljárók megválasztásában szokásjogi alapon minden lakos részt vesz, minden lakos szavazhat; máshol csak a háztulajdonosok vagy a polgárjoggal rendelkezők, azon városokban pedig, ahol létezik választott képviselőtestület (választott község), csak annak tagjai. Ismét csak tartalmazott a javaslat a településeken belüli kisebbségek nyelvhasználati jogait biztosító kitételeket – az 1863-as javaslathoz hasonló formában, efféle jogbiztosítékot azonban Zichy kancellár feleslegesnek tartott.

V.

A magyar országgyűlés 1868. decemberben fogadta el azt a nemzetiségi törvényt, amelynek nemrég ünnepeltük a 150. évfordulóját. Tudjuk, a törvényjavaslat országgyűlési bizottsági, majd plenáris vitája során lényeges pontokon módosult, az összehasonlítás során mi most a végleges törvényt vizsgáljuk.¹⁸ A törvénybe mindenekelőtt belekerült az elméleti deklaráció az egységes politikai magyar nemzetről – amit az állampolgárok egyenjogúságának hangsúlyozásával igyekeztek ellenpontosítani, kikerülve a különféle nemzetiségi csoportoknak akár „egyenjogú nemzetiség”-ekként is kollektívumként való elismerését a törvénytörvényben.

A törvény a korábbi törvényjavaslatokhoz hasonlóan leszögezi az állampolgár jogát arra, hogy saját községéhez s valamennyi magasabb állami közigazgatási vagy bírói hatósághoz intézett beadványaiban saját nyelvét használja. Ilyen esetben a magasabb hatóságok végzéseiket az államnyelven hozzák, de ahhoz a beadvány nyelvén is kell hiteles fordítást csatolni.

A községek (azaz a törvényhatósági joggal nem rendelkező települések) ügykezelési és jegyzőkönyvvezetési nyelvét a községi vezető testületek határozzák meg (tehát nem maguk a lakosok valamilyen formában, nem is statisztikai adatok döntenek, de nem is a felügyeletet gyakorló járási vagy megyei közigazgatási vezető), ugyanakkor a községi vezető testület szóbeli tanácskozásain minden tag az anyanyelvét használhatja. Felsőbb hatóságokhoz intézett községi iratokban lehetőség van vagy az államnyelv, vagy a saját ügykezelési nyelv használatára (idegen törvényhatóságokhoz azonban csak az államnyelven vagy azon törvényhatóság ügykezelési nyelvén fordulhat a község) – a válasz ez esetben is magyarul

¹⁸ Lásd például: *Katus L.*: Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Regio* 4. (1993) 4. sz. 99–128.

születik, de hiteles fordítás csatolásával. Belekerült a törvényszövegbe a helyi kisebbség védelme, miszerint a községi tisztviselők kötelesek a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét használni.

A törvényhatóságok (szabad királyi városok, kerületek, megyék) belső ügykezelési nyelve a magyar (ettől „kivételesen” egyes hivatalnokok áttérhetnek nem megfelelő magyar nyelvtudás miatt), a törvényhatósági gyűléseken azonban minden tag anyanyelvét is használhatja, s a törvényhatósági gyűlés a magyar mellett meghatározhat több jegyzőkönyvi nyelvet is. Az országos hatóságokkal magyarul vagy valamelyik jegyzőkönyvi nyelvükön érintkeznek, egymás között jegyzőkönyvi nyelvük valamelyikén. Saját fennhatóságuk alá tartozó állampolgárokkal, testületekkel, községekkel azonban csak „lehetőségig” kell azok nyelvét használniuk – ami lényeges eltérés az összes eddig tárgyalt szabályozási változattól.

Az elsőfokú bíróságok vonatkozásában az ügyfelekkel való érintkezésben az azok nyelvének használata mint általános kötelezettség csak az ügyvédek közbejötté nélküli perekre volt érvényes; viszont a jegyzőkönyvvezetésben nem volt kötelező az államnyelv használata, hanem az adott törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei közül – közös megegyezéssel – az érdekelt felek választhattak.

Összegzés

Első ránézésre is megállapítható, hogy a vizsgált öt dokumentum közül az erdélyi országgyűlés törvényjavaslata biztosította volna a kollektív nyelvhasználati jogokat illetően a legszélesebb jogokat, mivel a települések mellett a megyék és járások szintjén is tartalmazta (volna) a belső ügykezelési nyelv szabad választását, illetve országos hatóságok esetében is három egyenjogú országos nyelvről szólt. Ugyanakkor feltehetőleg nem véletlen, hogy tudomásunk szerint egyáltalán nem készült pontos részlet-szabályozás a megvalósításra vonatkozóan – pedig amint ez a rövid áttekintés is demonstrálhatta, az „ördög” a részletekben bújt meg. Így azután az erdélyi törvényt összehasonlítni a többi négygel csak óvatosan lehet.

Az állami hatóságok külső ügykezelési nyelvét mindegyik törvényjavaslat/törvény minden szinten az ügyfelek anyanyelvéhez igazította, minden hatóság szóbeli tanácskozásaira is kiterjesztve az anyanyelv használatának jogát. Az egyetlen kivételt az országgyűlés képezte, ahol mind az 1861-es, illetve 1868-as liberális törvényjavaslat/törvény, mind pedig az 1863-as konzervatív törvényjavaslati szöveg a magyar nyelv kötelező használatához ragaszkodott – a törvények több nyelven való közzété-

tele mellett. (Az 1865-ös konzervatív javaslat az országgyűlés nyelvével egyáltalán nem foglalkozott.) E tekintetben azonban az 1868-as törvény lazított a követelményen, amennyiben a törvényhatóságokat csak „lehetőségig” kötelezte a lakosokkal és községekkel az azok nyelvén való érintkezésre. (E törvény többi korlátozása inkább praktikus megfontolásokból eredt: minden törvényhatóságot csak saját kebelében lakó népesség nyelvének használatára lehet kötelezni, s azzal a hivatali működés racionális működését biztosítani.) Az 1865-ös konzervatív javaslat viszont szigorította volna az idevonatkozó szabályokat, külön hangsúlyozva, hogy az ilyen egyéni beadványokra születő ügyintézésnek az államélet akár országos szintjein is a beadvány nyelvén kell történnie (ahogy a válasznak is), ami a belső ügykezelésbe bevonta volna a nem magyar nyelveket.

A különbségek továbbá a hatóságok belső ügykezelési nyelvének meghatározási módjában is megfigyelhetők: a magyar liberálisok inspirálta szabályozás mindkét esetben (1861, 1868) az illetékes vezető testület (községi gyűlés, törvényhatósági gyűlés) döntésétől tette azt függővé, míg a konzervatív tervezetek a községeknél vagy statisztikai adatokra kívántak támaszkodni, vagy a lakosság állásfoglalását kívánták, vagy a felsőbb közigazgatási hivatalnok döntését irányozták elő. Az országos hatóságok belső ügykezelési nyelveként minden dokumentum a magyar nyelvet jelölte meg, de mint láttuk, az 1865-ös konzervatív szabályozási javaslat ezt fellazította volna. A törvényhatóságok ügykezelési nyelvét illetően az 1861-es liberális szabályozás volt a leginkább megengedő: a törvényhatósági gyűlés döntésére bízta volna annak meghatározását, lehetővé téve, hogy a kisebbség is kérje a gyűlési jegyzőkönyvek saját nyelven való vitelét is. A konzervatív szabályozási kísérletek viszont abból indultak ki, hogy a törvényhatóságok belső ügykezelési nyelve a magyar államnyelv, igaz, az 1865-ös szabályozás tartalmazta, mint láttuk, hogy a helytartótanács egyedi felmentést adhat ezalól.

A községi nyelvhasználatot illetően míg a liberális törvényjavaslat, illetve törvény (1861, 1868), valamint az 1863-as és 1865-ös helytartótanácsi törvényjavaslat is tartalmazott a helyi kisebbségek nyelvhasználatát biztosítani kívánó rendelkezéseket, 1865-ben a Zichy kancellár által az uralkodó elé terjesztett változatból ez teljes egészében kimaradt.

Forrás- és irodalomjegyzék

Levéltári források

Az Államtanács iratai a szabályozásról, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, Jüngere Staatsrat, Gremial 46. 708/1864.

Magánlevél Pásztélyi Jánosnak, Buda, 1862. nov. 3. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) D 191 16823. III. 1862.

Pálffy levélfogalmazványa Forgách kancellárhoz, 1862. aug. 19. MNL OL D 191 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. helytartótanács, elnöki iratok, 16823. III. 1862.

Pálffy Mór jelentése Zichyhez, Buda, 1865. márc. 3. Melléklet: „Provisorische Instruktion bezüglich des Gebrauches der Sprachen bei den Verwaltungs und Justizbehörden im Königreiche Ungarn”. MNL OL D 185 Abszolutizmus kori levéltár, M. kir. udvari kancellária, elnöki iratok 1865: 265. Magyar nyelvű változat: „Ideiglenes utasítás a nyelvek használata iránt Magyarország k. i. hatóságainál és bíróságainál”. MNL OL D 191 7976. III. 1864.

Szakirodalom

Arató Endre: A magyar politikai nemzet fogalmának vitája az 1860-as évek országgyűlésein. *Történelmi Szemle* 13. (1970) 444–448.

Bernatzik, Eduard: Die österreichischen Verfassungsgesetze. Leipzig 1906.

Csernus-Lukács Szilveszter: Utak a nemzetiségi törvényekig. In: Tavasz szél. I–IV. Szerk. Keresztes Gábor. Budapest 2016. IV. 363–374.

Csernus-Lukács Szilveszter: A nemzetiségi és nyelvi kérdés szabályozása Magyarországon és Erdélyben az Októberi Diplomától a nemzetiségi törvényig. Független. In: Nemzetiségi-nyelvi szuverenitás a hosszú 19. században. Szerk. Nagy Noémi. Budapest 2020. 66–98.

Deák Ágnes: Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű birodalom erőterében. *Századvég* 13. (2008) 4. sz. 51–77.

Deák Ágnes: Az 1868-as nemzetiségi törvény ausztriai előzményei. *Magyar Kisebbség* 14. (2009) 1–2. sz. 17–37.

Deák Ágnes: Kísérlet a hivatali nyelvhasználat szabályozására Magyarországon 1865-ben. *Történelmi Szemle* 61. (2019) 681–701.

Deák Ágnes: Kísérletek a többnyelvű középfokú oktatás bevezetésére Magyarországon, 1861–1862. *Aetas* 36. (2021) 1. sz. (előkészületben.)

Deák Ferenc beszédei I–VI. 2. kiadás. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Budapest 1903.

Gottas, Friedrich: Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus. Das ungarische Protestantenpatent vom 1. September 1859. München 1965.

Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I–VII. 1867–1892. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor. Budapest 1952.

Jakabffy Elemér: Kérelmek, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt. 2. közlemény. *Magyar Kisebbség* 19. (1940) 96–108.

Katus László: Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. *Regio* 4. (1993) 4. sz. 99–128.

Malfèr, Stefan: „Empfangen, nicht verstanden”. (Überlegungen zur Nationalitätenfrage und zu einem Nationalitätengesetz für Ungarn in der Zeit des Provisoriums). In: Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Vergügelichung in Mitteleuropa. Festschrift für Péter Hanák zum 70. Geburtstag. Szerk. Somogyi Éva. Budapest 1991. 169–180.

Malfèr, Stefan: Ein slowakischer Distrikt als Lösungsvorschlag zur slowakischen Sprachen- und Nationalitätenfrage in Ungarn in amtlichen Gutachten 1862 und 1864. In: Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849–1867. Hrsg. Dušan Kováč – Arnold Suppan – Emilia Hrabovec. Bratislava 2001. 133–144.

Mester Miklós: Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszebeni országgyűlésen. Budapest 1936.

Mikó Imre: Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika: tanulmányok a magyar közjog és politikai történet köréből. Kolozsvár 1944.

Molnár Ferenc: A kiegyezés és a ruszin mozgalom. In: „Indivisibiliter ac Inseparabiliter” – „Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”. A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásai. Szerk. Szakál Imre. Beregszász–Ungvár 2018. 22–36.

Podrimavský, Milan: Die nationale Identität der Slowaken und das Bestreben um ihre staatsrechtliche Realisierung in den sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts. In: Die Habsburgermonarchie und die Slowaken 1849–1867. Hrsg. Dušan Kováč – Arnold Suppan – Emilia Hrabovec. Bratislava 2001. 73–78.

Szabad György: Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61). Budapest 1967.

Szász Zoltán: Az abszolutizmus kora Erdélyben. In: Erdély története I–III. 1830-tól napjainkig. Főszerk. Köpeczi Béla. Budapest 1986.

Szatmári Judit: A református egyház a neoabszolutizmus éveiben 1849–1860. Budapest 2015.

Ürmösy Lajos: Tizenhét év Erdély történetéből. 1849. július 19.–1866. április 17. I–II. Temesvár 1894.

Т 32 Публікації на суспільну тематику. Наукове видання (збірник наукових праць) Науково-дослідного центру ім. Тиводора Легоцькі при Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II / Редактори: Єлизавета Молнар Д. та Федір Молнар. Берегове–Ужгород: ЗУІ ім. Ф.Ракоці II – ТОВ «РІК-У», 2021. – 352 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-7868-64-3

Дослідження у першому розділі збірника присвячені вивченню національного питання в Угорщині та законодавчих ініціатив XIX століття у цій сфері. Зокрема, це питання розроблених у 1860-х роках законопроектів про національності і національних концепцій; Закон про національності 1868 року та дилеми мультиетнічної держави, а також становище русинського руху в Північно-Східній Угорщині до і після австро-угорського компромісу. В інших розділах вміщені публікації на закарпатську тематику історичного та суспільного характеру. Видання рекомендується усім, хто цікавиться новітньою та сучасною історією Карпатського басейну, зокрема сучасного Закарпаття, національними, релігійними, суспільними та освітніми відносинами, політичним та економічним становищем краю.

УДК 300(=945.11)(477.87)

Наукове видання

Публікації на суспільну тематику

Збірник наукових праць

2021 р.

Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського угорського інституту ім. Ф. Ракоці ІІ
(протокол №8 від 03.12.2020 р.)

Підготовлено Науково-дослідним центром ім. Тіводора Легоцькі спільно з кафедрою історії
та суспільних дисциплін і Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Редактори: *Єлизавета Молнар Д. та Федір Молнар*
(ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, Науково-дослідний центр ім. Тіводора Легоцькі,
Кафедра історії та суспільних дисциплін)

Рецензенти:

Роберт Барта, габілітований доктор (директор Інституту, доцент університету,
факультет суспільних наук Дебреценського університету, Інститут історії)

Василь Брензович, кандидат історичних наук (доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра історії та суспільних дисциплін)

др. Габор Ердовді, професор (доктор Академії наук Угорщини, викладач університету,
Науковий університет ім. Лоранда Етвеша)

Дюло Фодор, кандидат географічних наук (проректор, доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра географії та туризму)

Олена Куташи (заступник директора, Державний архів Закарпатської області)

Іван Мандрик, доктор історичних наук (професор, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра історії та суспільних дисциплін)

Йосип Молнар, кандидат географічних наук (завідувач кафедри, доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра географії та туризму)

Льдіко Орос, кандидат педагогічних наук (президент ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, доцент, ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ,
кафедра педагогіки та психології)

Коректура: *Марта Гнатик-Рішко*

Технічне редагування та верстка: *Ласло Веждед*

Обкладинка: *Ласло Веждед*

УДК: *Бібліотечно-інформаційний центр „Опаціої Черє Янош” при ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ*

Відповідальні за випуск:

Льдіко Орос (президент Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ)

Степан Черничко (ректор Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ)

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ференца Ракоці ІІ)

За зміст опублікованих наукових праць відповідальність несуть автори.

Видання опубліковане за підтримки Кураторії «Domus» АН Угорщини

Видавництво: Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці ІІ (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua) *Статут «Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ» (Затверджено протоколом загальних зборів Благодійного фонду За ЗУІ, протокол №1 від 09.12.2019р., прийнято Загальними зборами ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ, протокол №2 від 11.11.2019р., зареєстровано Центром надання адміністративних послуг Берегівської міської ради, 12.12.2019р.) та ТОВ «РІК-У»* (адреса: вул. Гагаріна 36, м. Ужгород, 88 000. Електронна пошта: print@rik.com.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Поліграфічні послуги: ПП Лац Ч.С. (пл. Кошута 4, м. Берегове, 90 202. Електронна пошта: kalvin.nyomda@gmail.com)

Підписано до друку 17.12.2020 Шрифт «Times New Roman». Папір офсетний, щільністю 70 г/м².
Ум. друк. арк. 28,6. Формат 70x100/16. Замовл. №69. Тираж 200.